

**Türkiye'nin Ekonomi-Politigi: İktidar ve Sermaye Yapısının Ombudsman Benzeri Kurumlar
Üzerinden Analizi (1960-2000)**

*Turkey's Economy-Politics: Analysis of The Structure of Power and Capital Through Ombudsman-
Like Institutions (1960-2000)*

Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN

Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gümüşhane, Türkiye

Gümüşhane University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Gümüşhane, Türkiye

ORCID: 0000-0002-3476-8865 | Email: kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Doğan, K. C. (2023). Türkiye'nin ekonomi-politigi: iktidar ve sermaye yapısının Ombudsman benzeri kurumlar üzerinden analizi (1960-2000). *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 211-222.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01/11/2023 **Kabul Tarihi / Accepted:** 18/12/2023

Yayın Tarihi / Published: 30/12/2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/ December

Cilt/ Volume: 11 Sayı/ Issue: 2

Sayfa / Pages: 211-222

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir.
/ This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Kadir Caner DOĞAN) It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Ombudsman ve ombudsman benzeri kurumlar, asıl olarak demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün güvencesi olarak çalışan ve temel kamusal sorunları çözerek halkın dostu olan yapılardır. Diğer yandan, kapitalizmin her kriz döneminde yeniden yapılandığı ve kendine has bir üretim biçimi ile örgütlendiği tarihsel süreçte görülmektedir. Nitekim Türkiye’de de kapitalizmin yaşadığı krizlerden sonra ve oligunlaşma evresinde farklı dönemlerde farklı iktidar ve sermaye odakları çerçevesinde yapılandığı gözlenmiştir. Türkiye’de 1960’dan 1980’li yıllara kadar devlet odaklı bürokrasinin etkin olduğu bir kapitalist yapılanma görülürken; 1980’li yıllardan 2000’li yıllara ise özel sektör eksenli siyaset kurumunun ağırlıkta olduğu bir üretim biçimine geçilmiştir. Dolayısıyla siyaset-bürokrasi ilişkileri, ekonomi-politik açısından da öneme sahiptir. Bu çalışmada örneklenen ombudsman benzeri kurumlar da bu dönemde katılımın, demokrasinin ve şeffaflığın bir görünümü olarak yaşanan sermaye birikim mantığı ve iktidar bloğu ile özdeşleşerek gelişimini sürdürmüştür. Bu çalışmanın doğrudan ombudsman değil de ombudsman benzeri kurumlar üzerinden incelenmesinin nedeni, bunların devletin kapitalist iktidar blokları ve sermaye üretim süreçleriyle derin bağları bulunması üzerine devletin temel organlarına, özellikle siyasi ve idari yapılara kaynak olmasıdır. Bu çalışmanın amacı, genel hatları ile Türkiye’de sermaye üretim birikim biçimleri, iktidar eksenli ve ombudsman benzeri kurumlar arasında ilişki kurmaktır. Çalışmanın yöntemi, literatür taramasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye birikim rejimi, iktidar bloğu, Kapitalizm, Türkiye, Ombudsman benzeri kurumlar.

Abstract

Ombudsman and ombudsman-like institutions are structures that essentially work as a guarantee of democracy, human rights and the rule of law, and have become more like friends of the public by solving basic public problems. On the other hand, it is seen in the historical process that capitalism is restructured in every crisis period and organized with its own form of production. As a matter of fact, it has been observed that capitalism in Turkey was structured within the framework of different centers of power and capital in different periods, after the crises it experienced and during its maturation phase. While Turkey had a capitalist structure in which the state-oriented bureaucracy was active from the 1960s to the 1980s; from the 1980s to the 2000s, a mode of production was transitioned to where the private sector-oriented political institution was dominant. Therefore, politics-bureaucracy relations are also important in terms of economy and politics. Institutions such as the ombudsman exemplified in this study also continued their development by identifying with the logic of capital accumulation and the power bloc, which was experienced as a manifestation of participation, democracy and transparency in this period. The reason why this study is examined through ombudsman-like institutions rather than directly through ombudsman is that these are the source of the basic organs of the state, especially political and administrative structures, as they have deep ties with the capitalist power blocks and capital production processes of the state. The aim of this study, in general terms, is to establish a relationship between the forms of capital production accumulation, the axis of power and ombudsman-like institutions in Turkey. The method of the study is literature Survey.

Keywords: Capital accumulation regime, power bloc, Capitalism, Turkey, Ombudsman-like institutions.

Giriş

Türkiye’de 1980 öncesinde ithal ikameci sanayi politikaları etkili olmuş ve dışa kapalı bir sanayileşme süreci devam etmiştir. Ancak Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra dünyada yaşanmakta olan neo-liberal serbest piyasa ekonomisine dayalı politikalarla birlikte sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve ticaretin liberalizasyonu yanında ekonominin ve siyasetin yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. Bu şekilde de Türkiye’de devlet bürokrasinin siyasetteki ve ekonomi üzerinde rolü dönüşüme uğramıştır.

Türkiye’de devlet bürokrasisi, tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti’nden günümüze inşili çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu zaman diliminde kimi zaman siyasetin bürokrasiye karşı olan üstünlüğünden söz edilebilirken, kimi zaman da bürokrasinin siyasete olan üstünlüğünden söz etmek mümkündür. Türkiye’de bürokrasi, asıl ihtişamlı zamanlarına Cumhuriyet’in ilanı sonrasında tek parti iktidarı döneminde ulaşmıştır. Diğer yandan tek parti iktidarı sonrasında güç kaybına uğrayan bürokrasi, 1980’li yıllardan itibaren önemini yitirerek siyasetin bir kolu konumuna gelmiştir.

Literatürde “yönetişimci devlet” kavramı ve sermaye birikim mantığı ile ombudsman benzeri kurumlar arasında bağlantı kurulabilir. Nitekim ombudsmanın özü bu ilişkinin merkezinde olduğu gibi buna benzeyen diğer yapılar da burada örnek gösterilebilir. Bunun doğrultusunda, fordist üretim sürecinden post-fordist üretim sürecine geçilmesi de burada dikkate alınması gereken bir konudur. Bunlara ek olarak “postmodern kamu yönetimi” söylemi de belirtilmelidir. Burada belirtilen kavramsal çerçeve üzerinden ombudsmanın iktidar ve sermaye bloğu arasındaki değerlendirilmesi yapılabilir. Ombudsmanın ve benzer kurumların en önemli niteliği de etik ve ahlak felsefesi ilkelerini temel almalarıdır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kamu bürokrasisi ve sermaye örgütlenmesi arasındaki bağın yani ekonomi-politik açılarından 1960’lı yıllardan 2000’li yıllara genel görünümünü ombudsman benzeri kurumlar örneği ile ana hatları çerçevesinde analiz etmektir. Çünkü ombudsman benzeri kurumlar ile ombudsmanın alanının nerelere ulaştığı ve kültürel çevresini ne düzeyde genişlettiğinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Diğer yandan bu çalışmada, direkt ombudsman yerine ona benzer kurumlar üzerinden analiz yapılmasının nedenleri arasında, bu kurumların siyasi ve idari yapılar ile devletin temel organlarına temel sağlıyor olmaları gelmektedir. Bu nedenle de devletin kapitalist iktidar blokları ve sermaye üretim süreçleri ile sıkı ilişkileri mevcuttur. Çalışmanın yöntemi, literatür analizidir. Çalışma dört ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, kapitalizm, iktidar ve kriz arasındaki bağ ortaya konulmuş, ikinci bölümde Türkiye’de 1960 yılından 2000 yılına kadar geçen zamanda temel iktisat politikaları, iktidar ve sermaye birikim süreci incelenmiş, üçüncü bölümde, Türkiye’de ombudsman benzeri kurumlar açıklanmış ve dördüncü bölümde de ombudsman benzeri kurumların Türkiye ekonomi-politigi ile değerlendirilmesi sağlanmıştır. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise konu ile ilgili genel bulgular ve analizler yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Kapitalizm, İktidar ve Kriz

Kapitalist düzende, talep ve arz, söz konusu değer, piyasada var olan değere çevrilmesi manasını taşımaktadır. Arz, bir malın satıcılarının toplamına, talep ise adı geçen malın alıcılarının toplamına eşittir. Piyasada muktedir olan rekabet, kuvvetli olanı, karşı cephedeki rakiplerine oranla erişilmez pozisyona getirir. Piyasada alıcılar ve satıcılar, elde edecekleri fayda doğrultusunda ittifak kurarak hareket ederler. Oluşan ortak yarar, taraflara (alıcılar ve satıcılar) maksimum getiri sağladığı ölçüde önemlidir. Piyasa koşullarında bu taraflardan birinin etkisiz hale geldiği tespit edildiğinde hareket birliği ortadan kalkar ve her iki taraf da elde ettiği faydayı en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışır (Marx, 1997, s. 173-174). Marx’ın ifadesiyle, kapitalizmin dinamiği mecburi olarak krize yatkındır.

Bazı bilim dallarında en çok kullanılan kavramlardan biri olan kriz kelimesinin kökeni, Yunanca “krisis” kelimesine dayanmaktadır ve karar vermek anlamına gelmektedir. Bu anlamda kriz, yeni bir durumu ve yeni bir karar anını ifade eder ve yeni bir başlangıç döneminin geçiş sancılarını içerir (Kalkışım vd., 2023, s. 643). Kapitalist sistemde de kriz, ekonominin yeni sisteme göre tıkanıklığı kaldırarak düzeyde yeniden yapılanmasını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim dünyada kapitalist ekonomik sistem, belirli konjonktür içerisinde krize girmekte ve her defasında sermaye ve kar marjlarının önünü açarak/artırarak yeni bir evreye girmektedir.

Kapitalist üretim şeklinde iktidarların büyümesi ve uygun bir dünya piyasası oluşturulmasında tarihsel bir aşama gerçekleşmiş olup, bir diğer taraftan da, bu tarihsel rolü ile buna uygun düşen kendi toplumsal üretim şekilleri arasında sürekli bir hesaplaşma gerçekleşmektedir (Marx, 1997, s. 222). Kapitalizm doğası gereği büyümeye yönelik bir sistemdir. Sermaye birikimindeki artış, canlı emeğin üretimde yok edilmesine dayanır (Şaylan, 1995). Marx'a göre; sermaye birikimi, sadece mevcut olan aşamalardaki birimlerin artmasının yanında, üretim ölçeğinin genişlemesi ile de ortaya çıkmaktadır (Patnaik, 2009, s. 18-19). Bununla birlikte, 19. yüzyıldan bu yana dünyada yaşanan her kriz "yeniden yapılanma" ile aşılmıştır. Bu yeniden yapılanma, kapitalist devlet ile büyük sermaye grupları arasındaki yakın işbirliği sayesinde gerçekleştirilir (Sancaktar, 2008). Nitekim kapitalist üretim mantığında farklı iktidar odakları kendi egemen pozisyonlarını yaratmaya çaba gösterirler. Zamandan zamana ve coğrafyadan coğrafya farklı olmak üzere bu iktidar odakları gücü ele geçirerek sermaye birikimini de kendi uhdelerinde toplamaya çaba sarf ederler. Ancak toplumsal sınıflar arasında düzensizliklere çok fazla rağbet etmezler.

2. Türkiye'de 1960-2000 Döneminde Temel İktisat Politikaları, İktidar Bloğu ve Sermaye Birikim Süreci

Türkiye'de 1960-2000 yılları arasında kapitalizmin örgütlenmesi, iktidar bloğunun ve sermaye birikim rejiminin oluşumu gibi büyük gelişmeler söz konusu olmuştur. Nitekim çalışmanın temel öznesini oluşturan ve analiz edilen ombudsman benzeri kurumların da bu zaman sürecinde kurulduğu, temel değerlerinin belirlendiği ve olduğu söylenebilir. Nitekim dünya siyasi ve ekonomi konjonktürünün yaratmış olduğu gündem, Türkiye'de de hem bu dönemi hem de daha sonraki dönemlerdeki gelişmeleri etkilemiştir. Ayrıca 1980'li yıllardan sonra 2000 yılına kadar Türkiye'de ombudsmanın kurulmasına dair gerek akademik camiadan gerekse de politika alanından sesler ve girişimler gündeme gelse de bir ombudsmanın tesisi sağlanamamıştır. Onun yerine benzer kurumlar oluşturulmuş veya oluşturulması planlanmıştır. Türkiye'de 2000'li yılların başında ombudsman için bir yasa tasarısı hazırlanmış, resmîyet kazanamamış ancak organik kanun, anayasa değişikliği sonrasında 2012 tarihinde yasalaşarak resmîyet kazanmıştır. Bunun için ombudsman benzeri kurumların daha erken tarihli oluşumları olarak Türkiye ekonomi-politigi ile bağı olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla da çalışma, bu tarihler ile sınırlandırılmıştır. Nitekim çağdaş Avrupa devletleri içerisinde ombudsmanı geç bir tarihte kurmuş olan Türkiye'nin, ombudsman benzeri yapılar üzerinden belirtilen tarihlerde bu süreci doldurduğu, siyasi ve entelektüel gündemi bu şekilde belirlediği bir değerlendirme yapılabilir. Türkiye'de organik anlamda bir ombudsman kurulmasına da (2012'ye kadar) onun tezahürleri olan benzer yapılar Türkiye'de faaliyet yürütmüş ve tartışılmıştır. Dolayısıyla ombudsman kültürünü taşımışlardır.

Türkiye, ilk yıllardan beri bir takım ekonomik değişim süreçlerini ve krizleri tecrübe etmiştir. Nitekim bu değişim süreçlerinde, varsayımsal farklılıkların etkisi yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün değişim süreci iç ve dış gelişmelerin etkisi altında meydana gelmiştir. Değişim süreçlerini etkileyen temel kurum ise siyaset kurumudur. Siyaset kurumu, bazen iç politika aracılığıyla bazen de dışarıdan çeşitli baskılara maruz kalmıştır (Alpdoğan, 2023, s. 56).

Genel olarak Türkiye'de, 1960-1980 yılları arasındaki zaman aralığını kapsayan süreçte tüm üretim faktörlerini kapsayan dengeli bir büyüme hedefinin yanında dayanıklı tüketim mallarının tümünü aynı zamanlı bir biçimde bünyesine alan yayılımcı bir sanayileşme, himaye altına alıcı ve ithal ikamesi bir dış ticaret politikası ve popülist siyasi liderler süreci ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasası'nın uygulamaya koymuş olduğu kurumsal planlar ile beraber bir karma ekonomik model ve planlamayı içine alan bir ekonomi politikası benimsenmiştir (Kılıçbay, 1995).

Türkiye'de devlet kapitalizminin gelişmesi esasen devlet ve burjuvazi arasındaki sıkı bağların kurulması ile sağlanmıştır. Nitekim teşvik edilen, kaynak sağlanan ve korunan Türkiye kapitalizmi gitgide devletle varlık bulma stratejisini geliştirmiştir (Önder, 2013, s. 256). Türk burjuvazisi, hiçbir zaman devlet ile ekonomi arasındaki yakın ilişkiyi toplumdan gizlemeyi arzulayan bir ideoloji içerisinde olmamıştır. Bunun aksine, devletçi bir ekonominin ve kısıtlayıcı bir siyasi sistemin mevcudiyetine bel bağlamıştır (Keyder, 2011, s. 242). Nitekim bu şekilde de bürokrasinin sermayeden güç sağladığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Ancak 1960'lı yıllarda gücü azalan, mali sıkıntıya düşen bürokrasi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde umut ışığı aramıştır. Bu beklenti sonucunda da eski parlak yıllarına dönemese de 1961 Anayasa'sının egemenliği elinde bulunduran parlamentoyu tek organ olmaktan çıkarması ve bunu yetkili organların eline vermesiyle biraz da olsa güçlenmesini sağlamıştır. Bu gelişimde, teknik bir

kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın ortaya çıkması önemli bir rol oynamıştır (Eryılmaz, 2002). Bununla birlikte, 1958 yılında alınmış olan istikrar önlemleri, 27 Mayıs 1960'dan sonra eskisinden daha sert ve sıkı bir biçimde uygulanmaya devam etmiştir. 1962 yılında ise, bir yıllık bir plan hazırlanmış ve planın başarılı olması sonucunda, bunu takiben, beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır (Kılıçbay, 1984). Planlı kalkınma dönemi, aynı zamanda bürokrat ve teknokrat ara tabakanın ekonomik mekanizmaya belli ölçüde hakim olması anlamına da gelmektedir (Gevgilili, 1972, s. 91). Sözü edilen anayasal ve kurumsal reformların bürokrasinin siyaset kurumu karşısında direncini artırdığına dair ipuçları vermektedir. Bu da doğal olarak kapitalist sermaye odağının bürokrasinin dizginlerinde tekrar canlanmakta olduğunu gösterir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girmesiyle, ithal ikameci sanayileşme de yeni bir döneme adım atmıştır. Bu dönemde, sıkı maliye ve para politikaları, mevcut tüm kaynakların kullanılmasına ve toplanmasına karşı olan enflasyonist ve deflasyonist oluşumların en faydalı şekilde büyümesini önleyecek şekilde yapılandırılmaktadır (Ekzen, 2011). 1970 yılında oluşan dünyadaki ekonomik ve siyasi krizlerin olumsuz sonuçları Türkiye'yi de etkilemiştir (Buğra, 2010, s. 197; Yeldan, 2016, s. 9). Petrol fiyatlarındaki artış sanayileşme programında ithalatı arttırırken uzun vadeli kredilerin kesilmesine neden olmuştur. Kıbrıs Harekatı'nın etkisiyle döviz bulmak güçleşti. Yaşanılan kriz, 1978'de IMF ile imzalanan bir mutabakat ile sonuçlandı. Bu sırada işçi dövizlerinin Türkiye'ye girişi kapitalist bakış açısıyla sonlanması gereken programın sürmesini sağladı. 1970'lerin ortalarında oluşan tablo, Türkiye'nin korumacı gelişme döneminden çıkması gerektiğinin sinyallerini veriyordu. Uygulanan strateji, iç pazarın yaratılması sonrasında sanayicilerin kar oranlarını garantiye alan sübvansiyonlar ve koruma rantı ile dünya iktisadi dengelerini de dikkate alarak, toplumsal artığın ihtiyaçlara uygun bölüşümünü sağlayarak ülke içi krizden kaçınmak olmuştur. Ancak dönüm noktaları ve dünya dengelerinin bozulması Türkiye'de kriz dönemlerinin gerçekleşmesinde önemli bir etkendi (Yıldırım, 2007).

Bunun üzerine Türkiye'de 1970'li yıllardan sonra kapitalist birikim sistemindeki tıkanma nedeniyle korumacı iktisat politikalarından serbest piyasa ekonomisine doğru bir gelişim gözlenmiştir (Bayramoğlu, 2004, s. 221). 1980 yılı ile başlayan neo-liberalleşme dönemi, yapısal uyarılama ile birlikte ülkeler arasındaki eşitsizliği ekonomik ve sosyal formasyon bakımından geri kalmışlık ile tanımlayan ve bunu aşmak için kalkınma politikası anlayışı oluşturmaya dönük kalkınma iktisadi anlayışının yerini almıştır (Kırmızıaltın, 2012, s. 47). Türkiye'de ihracat ekonomisine dayanan sermaye birikim rejimi de dünyadaki işbölümünün gereklerine uygun bir şekilde iktisadi ve siyasi kurumlardaki dönüşümle sürmüştür (Şahin, 2008, s. 235). Bürokrasi açısından durum ise siyasetin yörüngesine giren bir çizgi ile sürmüştür (Canitez, 2008, s. 126). Bu bakımdan da bürokrasinin ekonomi politik açıdan gerilediği yönünde bir gözlem yapılabilir.

Türkiye'de genel ekonomi politikaları 1980'de meydana gelen köklü değişiklik sonrasında geçen zamanda şekillenmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin tüm gereklerini yerine getirmeye çalışan Türkiye bu çerçevede, kalkınma – sanayileşme hedeflerinden ödün verme pahasına gelişmiş ülkelerin ve onların temsilcisi olan IMF gibi uluslararası (ulus-ötesi) kuruluşların önerileri ve istekleri doğrultusunda gerekli yasal, stratejik, kurumsal adımları bir bir atabilmiştir. Piyasaların liberalizasyonu, dış ticarete kota ve diğer engellerin kaldırılması, devletin küçültülmesi ve özelleştirme ve yabancı sermayeye kapıların ardına kadar açılması olarak özetlenebilecek olan neo-liberal iktisat politikaları bu dönemde uygulanmıştır. Ancak bu politikaların sonucunda gelir dağılımının daha da bozulması, yoksulluk ve işsizliğin artması, daraltıcı maliye ve para politikaları sayesinde iç talebin ve yatırımların kısılması, ülke kaynaklarının öncelikle iç ve dış borç ödemelerine tahsisi olmuştur” (Kepenek ve Yentürk, 2000).

1980 yılı sonrasında Türkiye'de siyasi ve ekonomik olarak iki ana çizgi izlenmiştir. Bunlardan birincisi, finans kesimine bel bağlama, bir başka deyimle monetarist küresel kapitalizmle eklemlenme çizgisidir. Önce ticari liberalizmle başlayan bu süreç daha sonra 1989'da finansal serbesti ile pekişmiştir. İkinci çizgi ise düzenin islami doğrultuya oturtulma çabaları ve Anadolu sermayesinin etkin olarak kullanılmak istenmesidir. Bu iki çizgi birbirini tamamlarcasına birlikte gelişmiştir. Nitekim Turgut Özal iktidarı ile başlayan bu bütünleşme çabaları Recep Tayyip Erdoğan iktidarı ile doruğuna ulaşmıştır (Çavdar, 2011; Özdemir, 2012, s. 176). Özellikle Özal yılları olarak bilinen 1980-1987 dönemi, Türkiye'yi dünya kapitalizmine dahil eden uluslararası projenin başarılı olduğu, ekonominin ve

toplumsal yaşamın sermaye çıkarları lehine yeniden şekillendiği bir dönem olmuştur (Güzelsarı, 2008). Bundan başka, 1980'li yıllar Batı'daki dönüşüme paralel olarak Türkiye'de de yeni sağ hükümetlerin kurulduğu, Türkiye tarihinde kapitalizmin derinleştiği ve burjuva hegemonyasının inşa edildiği yıllar olmuştur (Basmacı, 2017, s. 43). 1980 sonrası dönemde bürokrasi giderek siyasileşmekte, siyaset ise bürokratikleşmekte ve ticarileşmektedir (Belet, 2008, s. 103). Özkazanç'a göre; 1980'li yıllarda Türk siyasi yapısında sınıfsal ve dinsel/mezhepsel farklılaşmalar vardı. İktidar bloğunun çekirdeği, liberal ve yeni sağ kesim, askeri bürokrasi ve sermaye sahiplerinden oluşuyordu (Aydilek ve Kazdondur, 2016, s. 179). Bu bakımdan, dünyada kapitalizmin yeniden şekillenmesi bağlamında Türkiye'de de kapitalizmin yaşamış olduğu krizler karşısında dönüşen iktidar ve sermaye odakları ve bunların işlemesine dönük sermaye üretim ve birikim süreci de 60'lı yıllardan 80'li yıllara daha çok bürokrasi ile odaklı sermaye grupları çevresinde yoğunlaşırken, bu durum 80'li yıllardan 2000'li yıllara gelişim aşamasında siyaset ile odaklı sermaye grupları ve bazı çevreler ekseninde değişmiştir. Bu süreçte, kamu yönetiminin reforme edilmesi çerçevesinde dünyadaki ve ülke içindeki sermaye odaklarının çağrıları ve önerileri izlenerek, kapitalist üretim mantığı da farklı sermaye grupları ve farklı ideolojilere sahip odaklar arasında genişletilerek piyasada aktif bir akışın sağlanması hedeflenmiştir.

Tam da bu noktada bu birikim mantığına uygun düşen bir kurumdan bahsetmek gerekmektedir ki o da ombudsmandır. Nitekim bu şekilde devletin yeni birikim rejimi bağlamında dönüştürülmesinin sonrasında yönetişimci devlet¹ (Güzelsarı, 2003), postmodern kamu yönetimi² (Doğan, 2015) ve post-fordizm³ aktörlerinden ya da söylemlerinden biri de ombudsmandır. Nitekim bu söylemler, Türkiye'de kamu yönetiminin çağdaş çehresini belirlediği gibi ombudsmana ve ona benzeyen kurumlara da destek sağlayarak güçlendirmektedir.

Nitekim bu bağlamda Türkiye'de yönetim uygulamaları olarak şunlar gösterilmektedir (Doğan, 2017, s. 276):

- Bağımsız Düzenleyici Kurumlar,
- Kent Konseyleri,
- Ombudsman (Kamu Denetçiliği Kurumu),
- Etik Kurullar,
- Kalkınma Ajansları.

¹ Yönetişimci devlet, 1980'li yılların sonlarında yaşanan krizi aşmak için, sosyal devletten boşalan boşluğu, hükümete "toplulukların sahibi olduğu" ve "vatandaşlara kararlara katılma inisiyatifini veren" bir hükümet olma görevi vererek, sivil toplum kuruluşlarıyla (STK'lar) doldurmaya çalışmaktadır. Yönetişimci devlet; toplumların dağınık, çok yönlü ağlar ve STK - bürokrasi - sermaye üçlüsünün karşılıklı etkileşiminden oluşan bir sistem içerisinde faaliyet göstermesi, kendi düzenlemelerini yapıp kontrol etmeleri ve kendi sorunlarını çözmeleri ilkesine dayalı bir devlet anlayışını kavramsallaştırdı (Şahin, 2009, s. 61-62). Türkiye'de yönetişimci devlet bağlamında, 1980'li yıllardan günümüze kadar kamu yönetiminde yeni kamu yönetim ve yönetim reformlarının uygulandığı söylenebilmektedir.

² Postmodernizm, benzerliklerden ziyade farklılıkları, evrensellikler yerine aşırı çoğulculuğu, bütüncül yaklaşımlar yerine bölücülüğü, nedensellik teorisi yerine öngörülemez analizleri ön plana çıkarması, idari yapıda bir dönüşümü, değişim arzusunu ya da bakış açısını beraberinde getirmesi ile bilimde, toplumda ve kültürde büyük dönüşümlere yol açmıştır. Bu doğrultuda kamu yönetiminde merkeziyetçilikten uzaklaşıp yerelliği, yerinden yönetimi, yatay örgütlenmeyi ve esnek uzmanlaşmayı ön plana çıkaran görev örgütlenmeleri, genel birimler yerine ayrılar yapılar, geçici veya kendiliğinden (ad hoc) yapılar gündeme gelmiştir (Yıldırım, 2010, s. 713). Postmodern kamu yönetimi söylemi çerçevesinde Türkiye'de kamu yönetiminde oldukça önemli yapısal ve işlevsel reformlar gerçekleştirilmiştir. Postmodern kamu yönetimi, kamu yönetiminde esnekleşmeyi, demokrasiyi, katılımı ve yerelleşmeyi öne çıkarmaktadır.

³ Kapitalist ekonomik sistem, yapısından doğan krizler ortaya çıkarır. Üretimin emeğe ödenmeyen kısmı artık değere, artı değer kara, kâr da sermayeye dönüştürülür. Bu özellik ekonomik, siyasi, idari ve kültürel yapının işleyişini oluşturmaktadır. Yapısal krizler ortaya çıktığında yeni birikim rejimleriyle krizler aşılmaktadır. 1929 ekonomik krizi talep yetersizliğinden kaynaklandı. Bu kriz yeni birikim rejimiyle aşıldı. Fordist birikim rejiminde talep eksikliğinin giderilmesi amacıyla kaynaklar topluma aktarılacak ekonomik sistemin devamı sağlanmıştır. Diğer yandan, 1960'lı yılların ortasından itibaren kar marjlarının yeniden düşmesiyle yapısal krizler yeniden ortaya çıktı. Bu dönemde yapısal krizlerin giderilmesi amacıyla sistem yeni bir birikim rejimi dönemine girmiş, fordist dönem uygulamaları ortadan kaldırılmış, arza dayalı ekonomiye geçilmiş ve talep artırıcı uygulamalara son verilmiştir. Yeni dönem neo-liberal dönem veya farklı bir analiz çerçevesinde post-fordist dönem olarak adlandırılmış ve bu dönemde esnekliğe dayalı yeni düzenlemeler hayata geçirilmiş, devlet toplam kalite yönetimi felsefesine uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır. Devletin yapısı parçalandı ve bağımsız idari otoriteler (BİO vb.) kuruldu ve esneklik uygulamaları yaygınlaştırıldı (Sarıtürk, 2021). Türkiye'de post-fordist üretim biçimi özellikle ekonomik ve mali alandan kamu yönetimini esnek tip örgütlenme ve performans esasına dayalı bütçeleme konularında dönüştürmektedir. Nitekim Türkiye'de fordist üretim rejiminin hakim dönemindeki "geleneksel kamu yönetiminden", post-fordist üretim rejiminin hakim olduğu "yeni kamu yönetimine/yönetişime" geçilmektedir.

Yukarıda belirtilen yönetişimci devlet, postmodern kamu yönetimi ve post-fordizm söylemleri ile yönetişim uygulamaları arasında büyük bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim yönetişim uygulamalarının özellikleri ile ombudsman benzeri kurumlar arasında da yoğun bir bağ vardır. Çalışmanın aşağıdaki kısımlarında Türkiye’de bazı ombudsman benzeri kurumların yapısal ve işlevsel özelliklerine değinilmiştir. Böylece de bu yapılar ile sözü edilen kavramlar arasında ilişki kurulmak istenmiştir.

3. Türkiye’de Ombudsman Benzeri Kurumlar

3.1. Ombudsman Kavramı

Ombudsman, bir devlette vatandaşlardan almış olduğu bir şikayet üzerine kamu yönetiminin kötü yönetim ve insan hakları ihlallerini inceleyen ve çözen demokratik bir kurumdur. Temel özellikleri arasında; “*hukuk devletini güçlendirmesi, insan haklarını kurumsallaştırması, demokrasiyi kökleştirmesi ve ahlaki topluma yayması*” bulunmaktadır. Günümüzde nerdeyse dünyanın tüm devletlerinde çeşitli düzeylerde uygulanmaktadır (Özden, 2010). Bu kurumun temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Parlak ve Doğan, 2021):

- Katılım,
- Hukukun Üstünlüğü,
- Etik,
- Demokrasi,
- İnsan Hakları,
- Yerelleşme.

Ombudsmanın yukarıda ifade edilen özellikleri, modern demokrasi ile örgütlenmiş devletlerde demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün temel mekanizmaları olarak görülebilir. Ombudsmanın derin bir teorik inşası, modern bilim ile bağı ve güncel kamusal politikalara yön verebilecek bir sistematiki de vardır (Doğan, 2023). Nitekim bu çalışmada ombudsman benzeri kurumlar üzerinden hareket edilmesinin nedeni de ombudsmanın taşıdığı değerlerin ve kültürün ne kadar genişletilebileceği ve bu değerlerin uygulanma biçimlerinin açıklanmasıdır. Ayrıca, ombudsman benzeri kurumların siyasi ve idari yapılara kaynak teşkil edecek düzeyde devletin temel organlarına da kaynaklık sağlıyor olmalarından dolayı bu kurumlar üzerinden analiz yapılmıştır. Bu nedenle de devletin kapitalist iktidar blokları ve sermaye üretim süreçleri ile yoğun bağları bulunmaktadır.

3.2. Ombudsman Benzeri Kurumlar

Türkiye Cumhuriyeti’nde ombudsman benzeri kurumlar arasında; Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) gibi kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır.

3.2.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

Türkiye’de 12 Mayıs 1990 tarihinde 3686 tarihli “İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu”na bağlı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nde “İnsan Hakları Komisyonu” adında bir yapı oluşturulmuştur. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, kendine has özellikler çerçevesinde oluşturulmuş bir ihtisas komisyonudur (Eroğlu, 2006, s. 34). Ayrıca İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Türkiye’de insan haklarının ulusal düzeyde korunması amacıyla kurulan ilk ulusal insan haklarını koruma mekanizması özelliğini de taşımaktadır (Kazancı, 1992, s. 50-51). Nitekim İnsan Hakları Komisyonu, dünyada ve ülkemizde insan haklarına saygılı olmak ve bu konudaki gelişmeleri izlemek, uygulamaların bu gelişmelere uyumlu olmasını sağlamak ve uygulamaları incelemek için kurulmuştur (Özden, 2005, s. 104). Bu bağlamda TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, esas itibariyle devlet içerisinde insan hakları ihlallerinin gözeticiliğini ve denetçiliğini yapmakla görevlidir (Köksal, 2007, s. 87). TBMM İnsan Hakları Komisyonu, Türkiye’nin insan hakları uygulamalarının Anayasa’ya, yasalara ve uluslararası antlaşmalara uygunluğunu incelemektedir ve bu konulara yönelik araştırmalar gerçekleştirmekte ve sorun alanlarına ilişkin olarak da çözüm önerileri sunmaktadır (Ünal, 2013, s. 150). Nitekim TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, vatandaşlardan gelen ve hak ihlali içeren şikayet dilekçelerini kabul etmektedir ve bu dilekçeler

üzerinden işlem tesis etmektedir (İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2013). Dolayısıyla TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, vatandaşlardan kendisine ulaşan dilekçeler sonrasında insan hakları ihlallerinin tespiti ve giderilmesi için çalışmakta ve ilgili kurum ve kuruluşlara da öneriler sunmaktadır.

3.2.2. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı

Türkiye'de insan haklarının korunması ve daha üst düzeyde muhafaza edilmesi amacıyla gerekli görevleri, amaçları ve önlemleri içeren 5 Ekim 2000 tarihli bir Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur. Ancak izleyen süreçte bu kararname iptal edilerek 21 Nisan 2001 tarih ve 24380 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 4643 sayılı ile Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı yeniden düzenlenmiştir (Fendoğlu, 2011, s. 121). Ancak 2012 yılında 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu'na dayalı olarak Başkanlığın ismi Türkiye İnsan Hakları Kurumu olarak değiştirilmiştir.

Türkiye'de Başbakanlık İnsan Hakları Kurumu'nun görevleri; insan haklarıyla ilgili konularda sorumlu kuruluşlarla sürekli iletişim halinde olmak ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak; insan haklarına ilişkin mevzuat hükümlerinin uygulanmasının izlenmesi, izleme sonuçlarının değerlendirilmesi, uygulama ve mevzuattaki eksikliklerin giderilmesi amacıyla yapılacak çalışmaların koordine edilmesi ve Türkiye'nin ulusal mevzuatının alanda taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlaştırılması; insan haklarının korunması ve bu konularda önerilerde bulunmak; kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek; insan hakları ihlali iddialarına ilişkin başvuruları incelemek, araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmek şeklinde ifade edilebilmektedir (Türkiye İnsan Hakları Kurumu, 2013). Anlaşıldığı üzere Başbakanlık bünyesinde yer alan Kurum, Türkiye'de insan haklarının gerektiği gibi korunmasında ve önlemler alınmasında temel mekanizmalardan birini oluşturmaktadır. Günümüzde Türk idari teşkilat yapısında bu yapı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu adı altında faaliyet yürütmektedir.

3.2.3. Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER)

Türkiye'de Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER), bilişim ve iletişim teknolojileri sayesinde kullanılan bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Bu uygulama çerçevesinde vatandaşlar ile devlet arasındaki iletişim kanalları açık bir biçimde işleyerek başvurular bulunulan her yerden yapılabilen ve sorun alanlarına yönelik cevaplar da hızlı, etkin ve ekonomik bir şekilde ilgili kesim ve kişilere iletilmektedir (BİMER, 2013). Bu bağlamda BİMER ile her türlü, dilek, şikayet ve öneri doğrudan Başbakanlığa gönderilebilmektedir ve gönderilen konu internet üzerinden devamlı surette takip edilebilmektedir (Özata ve Sevinç, 2010, s. 100). Nitekim 20.11.2006 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER)-Doğrudan Başbakanlık Hakkında Genelge ile ülke genelinde Başbakanlığa yapılan başvuruların kabul edilmesini ve Başbakanlık tarafından bakanlıklara ve valiliklere yapılan başvuruların takip edilmesini amaçlayan Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER)-Doğrudan Başbakanlık adı verilen düzenleme, Türkiye genelinde aranabilecek bir telefon numarası tahsis ile bir bilgi işlem sisteminin kullanılmasını öngörüyor. Bu doğrultuda, vatandaşlar tarafından yapılan yazılı veya sözlü başvuruların hızlı bir şekilde ilgili kamu kurum veya birimine gereğinin yapılması için iletilmesi, en kısa sürede yanıt verilmesi, gecikme durumunda ilgili birimlerin uyarılması, tüm bu süreçlerin zamanında yürütülmesi sağlanmaktadır. Otomasyon sistemi ile istatistiki raporlar alınmakta ve merkezden denetlenebilmektedir hükümleri düzenlenmiştir. Anlaşıldığı üzere BİMER uygulaması, vatandaşların elektronik ortamda şikayet ve önerilerini Başbakanlığa ulaştırmalarını olanaklı kılan halkla ilişkiler endeksli bir ağ yapılanmasına dayanmaktadır. Günümüzde BİMER, görev ve faaliyetlerini CİMER bünyesinde sürdürmektedir.

4. Ombudsman Benzeri Kurumların Türkiye Ekonomi-Politiki İle Değerlendirilmesi

Ombudsman, çağdaş kamu yönetiminin bir denetim yöntemi olarak açıklığın, hesap verilebilirliğin, yerleşmenin ve etiğin taşıyıcısı olan bir kamusal şikayet mekanizmasıdır. Dolayısıyla da ileri demokrasilerde bürokrasinin direncinin kırılmasında ve katılımcı demokrasinin güçlenmesinde temel belirleyicidir. Nitekim literatürde ombudsman benzeri olarak ifade edilen yapılar bulunmaktadır.

Bunlar da tıpkı ombudsman gibi benzer özelliklere sahip olarak bir toplumda ya da devlette hukukun üstünlüğünün teminatı konumundadırlar.

Çalışma içerisinde ele alınan ombudsman benzeri kurumlardan biri olan TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, öncelikle parlamento bünyesinde faaliyet yürüten bir mekanizma olarak kamu bürokrasisinin denetlenmesinde de etkili olan bir oluşumdur. Demokrasinin gereği olarak bürokrasinin etkisinin azaltılması ve şeffaflığın sağlanması noktasında vatandaş memnuniyetini de artırmaktadır. Dolayısıyla dönemin Türkiye'sinde neo-liberal ekonomi ve yeni sağ siyasetin önemli bir parçasıdır. Bu bakımdan da dönemin iktidar ve post-fordist sermaye üretim süreci ile bağlantılıdır.

Diğer bir kurum olan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ya da güncel haliyle Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, yine Türkiye'de insan haklarının korunması ve devletle halk arasındaki güven köprüsünün kurulmasında etkili olan bir yeni kamu yönetimi/yönetişim mekanizmasıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin özellikle 1960'lı yıllarda güçlü olan bürokratik egemen yapının ve ithal ikameci iktisat politikalarından uzaklaşmasında ve dönüşmesinde başat göstergelerden birini sunmaktadır.

Ayrıca çalışmada ele alınan son kurum olan BİMER ya da CİMER de Türkiye'de 1990'lı yıllardan sonra gelişen postmodern kamu yönetiminin temel görünüşlerinden biridir. Bu bakımdan bu kurumun varlığı ya da faaliyetleri de postmodern kamu yönetiminin temel ilkeleri olan katılımcılığın, etiğin, açıklığın ve yerleşmenin temel sembollerden biri konumundadır.

Her üç kurum birlikte değerlendirildiğinde; Türkiye'de ele alınan ombudsman benzeri kurumların özellikle 1980'li yıllardan sonra ve özellikle 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar yönetişimci devletin, post-fordist sermaye birikim sürecinin ve postmodern kamu yönetiminin temel tezahürleri olarak Türkiye'nin 1960'dan 2000'li yıllara liberal demokratik bir perspektifle iktidar bloğu ve sermaye birikim rejimi ile örtüştüğü ve bu dönemlerin niteliklerini taşıdığı söylenebilmektedir. Nitekim Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra dışa açılma, özel sektörün güçlendirilmesi ve serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak yeni sağ siyasetin de temel görünüşleri şeklinde yeni kamu yönetimi/yönetişim reformları güçlenerek devam etmiştir. Bu durumda, Türkiye'nin ekonomi-politik evrelerinde buna uygun kapitalistleşmeye uygun liberal demokratik bir kamu yönetimi reform sürecini takip ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de devlet, Osmanlı'dan alınan yönetim gelenekleri ve yöntemleri çerçevesinde katı merkezîyetçi bir sisteme dayanmaktadır. Devletin sahip olduğu bu katı merkezîyetçi, demokratik idelerden uzak yönetim anlayışı sosyal ve ekonomik alanlarda da devletin merkezîyetçi niteliği ile sonuçlanmaktadır. Nitekim Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına denk gelen Tek parti döneminde, devletçilik politikaları ağır basmış ve ülke tek parti bürokrasisi ile yönetilmiştir. Bu dönemde devlet, toplumun üzerinde yer alarak devlet politikasına ilişkin kararların tek elden kararlaştırılmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'de devlet bürokrasisi, ulusal ve uluslararası sermayenin kurumsallaşmasına büyük çaba harcamış ve 1980'lerden sonra dışa açık ekonomi politikaları ile küresel piyasalara eklenmiştir.

Türkiye, kapitalizmin dünya tarihi boyunca etkilenmiş olduğu krizlerden büyük zararlarla çıkmış ve bu zararların azaltılması için de kapitalizmin yeniden yapılandırılması çerçevesinde örgütlenmiştir. Bu durum ise devlet bürokrasisinin dönemin koşullarına göre pozisyon almasını gerektirmiştir. 1980'li yıllardan önce bürokrasinin hakim olduğu bir çerçevede cereyan eden siyaset ve ekonomi üzerindeki baskın güç, 1980'lerden sonra azalmaya başlamıştır. Türkiye ekonomi-politiğinde kapitalistleşme çabaları özellikle 1980 sonrası Turgut Özal döneminde çok yoğun şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak ondan sonra görevi devralan Demirel zamanında ise durma noktasına gelmiştir. 2000'li yılların başında Erdoğan hükümetinde tekrar siyaset odaklı bir kapitalistleşme ve sermaye birikim sürecinin izlendiği söylenebilir.

Ombudsman, Türkiye'de 1970'li yıllardan beri kurulması tartışılan bir kurumsal reform öznesidir. Türkiye'de ombudsman ya da kamu denetçiliği kurumu 2012 tarihinde kabul edilen bir yasa ile kabul edilmiştir. Türkiye'de 60'lı yıllarda görülen devlet merkezli kapitalist üretim mantığı, 80'li yıllarda özel sektör eksenli sermaye üretim mantığı ile yer değiştirmeye başlamış ve bu ivme inişli çıkışlı olmak üzere 2000'li yıllara kadar sürmüştür. Nitekim bu noktada, açıklığı, hesap verilebilirliği, demokrasiyi, etiği, katılımı ve hukukun üstünlüğünü bünyesinde taşıyan ombudsman yapısı ve değerleri ile 1980'den günümüze yaşanan Türk kamu bürokrasisi örgütlenmesi ve sermaye birikim mantığı

arasında ilişki vardır. Bu bakımdan da ombudsmanın bu zaman sürecinde yönetişimci devlet, postmodern kamu yönetimi, post-fordizm ve sermaye üretim mantığı durumunu özetleyen önemli bir kurumsal yapı ve sistem olduğu düşünülmektedir. Ombudsman benzeri kurumlar da burada özellikle değerlendirilmelidir. Bunların ombudsman benzeri kurum olarak değerlendirilmesinin nedeni ise şikayet üzerine kamusal sorunları çözebilmesi, halkın savunuculuğunu yapması ve halkı siyasi bir özne haline getirebilmesidir. Ayrıca bu kurumlar, devlet siyasetinin yürütülmesi açısından da elzemdir. Bu çalışmada doğrudan ombudsman yerine ona benzer kurumlar üzerinden analiz yapılmasının nedeni ise bu kurumların siyasi ve idari yapılar başta olmak üzere devletin temel organlarına da kaynaklık yapıyor olmasıdır. Bu nedenle de devletin kapitalist iktidar blokları ve sermaye üretim süreçleri ile derin bağları mevcuttur. Diğer yandan, çalışmada belirtildiği gibi ombudsman kurulana kadar bu yapılar, ombudsmanın tarihsel ve ilkesel olarak kültürünü taşımış, icra görevini üstlenmiş ve gündemi belirlemiştir.

Sonuç olarak yönetişimci devlet, postmodern kamu yönetimi, post-fordizm ve yeni sermaye birikim süreci literatürü üzerinden bu çalışmada ombudsman benzeri kurumlar, Türkiye'de 1980 yılından 2000'li yıllara ve hatta günümüze dek olmak üzere bürokrasinin bu dönemde direncinin kırılması ve siyasetin sermaye üzerindeki belirleyiciliğinin artması sonrasında demokrasinin, katılımın ve hukukun üstünlüğünün temel taşıyıcısı konumuna gelmiştir. Nitekim iktidar bloğunun siyaset kurumunun elinde olduğu çağdaş demokrasilerde ombudsman ve ona benzeyen diğer yapılar da güçlenerek gelişimini sürdürmektedir.

Kaynakça

- Alpdoğan, F. F. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politigi bir döngünün içerisinde mi? Kırılgan Türk ekonomisinin son otuz yıldaki krizleri. *Sosyolojik Düşün*, 8(1), 35-64.
- Aydilek, E. ve Kazdondü, Ş. B. (2016). Türkiye'de 1980 sonrası dönemde devlet aygıtının dönüşümü. *Akademik Bakış Dergisi*, 55, 173-194.
- Basmacı, M. M. (2017). *Türkiye'de yeni kapitalist hegemonyanın inşası* (Tez No. 480782) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi], Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bayramoğlu, S. (2004). *Yönetişim ve demokrasi ilişkisinde iktidarın dönüşüm sorunu: Türkiye'de bağımsız düzenleyici kurumlar* (Tez No. 141483) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi], Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Belet, M. S. (2008). *Türk kamu yönetiminde siyaset ve bürokrasi ilişkisi: Üst kurullar bürokrasisi* (Tez No. 218648) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi], Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- BİMER (2013). Başbakanlık iletişim merkezi. <http://www.bimer.gov.tr/Forms/pgMain.aspx>.
- Buğra, A. (2010). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye'de sosyal politika*. İletişim Yayınları.
- Canitez, H. (2008). *Türkiye'de 1960-1980 arasında bürokrasi siyasi iktidar ilişkisinin gelişimi* (Tez No. 387968) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi], Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çavdar, T. (2011). Kamu düzeninde yerelleşme çabaları. www.solmeclis.com.
- Doğan, K. C. (2015). Postmodernizmin kamu yönetimine yansımaları: Ombudsman ve toplam kalite yönetimi yaklaşımları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(14), 273-290.
- Doğan, K. C. (2017). Yönetişim kavramı ve Türkiye'de demokratikleşme reformları: Kamu denetçiliği kurumu (ombudsman) örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47, 267-287.
- Doğan, K. C. (2023). Francis Fukuyama'da tarihin sonu, ideoloji ve güven kavramları: Ombudsmanı eksenine oturtmak. *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 8(18), 1-18.
- Ekzen, N. (2011). 2. beş yıllık kalkınma, IMF-Dünya Bankası planı (2000-2004) üzerine değerlendirmeler. www.ceterisparibus.net.
- Eroğlu, İ. (2006). TBMM insan haklarını inceleme komisyonu. *Yasama Dergisi*, 2, 32-74.
- Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve siyaset/bürokratik devletten etkin yönetime*. Alfa Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu denetçiliği (ombudsmanlık)*. Yetkin Yayınları.
- Gevgilili, A. (1972). Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar [tarihsel boyutlar içinde bir yaklaşım deneyi]. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 24, 45-96.
- Güzelsarı, S. (2008). *Küresel kapitalizm ve devletin dönüşümü*. Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Güzelsarı, S. (2003). Neo-liberal politikalar ve yönetim modeli. *Amme İdaresi Dergisi*, 36(2), 17-34.
- İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi (2013). TBMM insan haklarını inceleme komisyonu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/source/621.asp?r=02.03.2010+09%3A19%3A14&oid=sub62&selid=53>.
- Kalkışım, H. M., Doğan, K. C. ve Soylu, A. C. (2023). Türk sendikalarının 1978 ekonomik krizi karşısındaki tutumları. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(5), 641-662.
- Kazancı, M. (1992). TBMM insan haklarını inceleme komisyonu ve ülkemizde insan hakları. *İnsan Hakları Yıllığı*, 14(1), 47-64.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2011). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.

- Kılıçbay, A. (1984). *Türk ekonomisi modeller, politikalar, stratejiler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıçbay, A. (1995). *Türkiye'de piyasa ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını.
- Kırmızıaltın, E. (2012). *1980 sonrası Türkiye ekonomisi*. Maki Basım Yayım.
- Köksal, M. (2007). *Ombudsman: "Kamu hakemi"*. Işık Eğitim Kültür Hizmetleri.
- Marx, K. (1997). *Kapital*. 3. Cilt, (A. Bilgi, Çev.), Sol Yayınları.
- Önder, Ö. (2013). *Türk bürokrasisi ve bürokratik elitizm*. Otorite Yayınları.
- Özata, M. ve Sevinç, İ. (2010). *Türk kamu yönetiminde bilgi sistemleri ve e-dönüşüm*. Eğitim Akademi Yayınları.
- Özdemir, Ş. (2012). Türkiye'nin sosyo-ekonomik dönüşümü: Batı tipi sınıflı topluma geçiş. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 151-180.
- Özden, K. (2005). *Ombudsman: Yeni yönetim anlayışı için bir model*. Tasam Yayınları.
- Özden, K. (2010). *Ombudsman*. Seçkin Yayınları.
- Parlak, B. ve Doğan, K. C. (2021). A methodological analysis on the restructuring of social sciences in the context of ombudsman paradigm, liberal democracy and the annales school. *International Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)*, 6(76), 40-58.
- Patnaik, P. (2009). Bir kalkınma iktisatçısı olarak Karl Marx. (F. Şenses, Der.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar (s. 13-30)* içinde İletişim Yayınları.
- Sancaktar, C. (2008). "Kapitalist kriz" ve "kapitalizmin krizi". https://tasam.org/tr-TR/Icerik/956/kapitalist_kriz_ve_kapitalizmin_krizi.
- Sarıtürk, M. (2021). Post-fordizm, esneklik ve EPDK. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 168-205.
- Şahin, Ç. (2008). Türkiye ekonomisinin tarihsel dönüşümleri ve krizler: düzenlemeci bir analiz. M. Dikkaya, D. Özyakışır, A. Üzümcü (Eds.), *Türkiye'nin Ekonomi-Politikleri: 1923-2007 (s. 207-238)* içinde Orion Kitabevi.
- Şahin, Y. E. (2009). Sosyal devlet ve yönetişimci devletin kamu politikalarında yaşanan değişim: IV. ve IX. kalkınma planları örnekleri. *Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi*, 3(5), 57-72.
- Şaylan, G. (1995). *Türkiye'de kapitalizm, bürokrasi ve siyasal ideoloji*. TODAİE.
- Türkiye İnsan Hakları Kurumu (2013). Başbakanlık insan hakları başkanlığı, tarihçe. <http://www.ihb.gov.tr/Hakkimizda.aspx>.
- Ünal, F. (2013). *Türkiye'de yerel yönetimlerin denetimi ve yerel yönetim ombudsmanı*. Savaş Yayınevi.
- Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi bölüşüm, birikim ve büyüme*. İletişim Yayınları.
- Yıldırım, Ö. (2007). Türkiye'nin sosyo-ekonomik dönüşümü 1800'lerden 1980'e Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizmle bütünleşmesi. Aralık. <http://ozgenyildirim.blogspot.com/2007/12/trkiyeninsosyoekonomikdnm1800lerden.html>.
- Yıldırım, M. (2010). Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 703-719.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.